

*Драган Ж. Марковић**

ПОСЛОВНИ МОРАЛ У ЗАДРУГАРСТВУ У ФУНКЦИЈИ МОДЕЛА ДЕМОКРАТИЗАЦИЈЕ ДРУШТВА**

Сажетак

Основни циљ рада је да укаже на задругарство као промотера пословног морала заснованог на изворним задружним начелима. Изворна задружна начела подразумевају да се уважавају свачија права, интереси и потребе, да нико не остварује сопствену корист на туђ рачун, и да свако свакоме надокнади штету коју својим поступцима или пропуштима нанесе. Као демократске организације, задругама је својствено да се одлучно боре против сваког монополизма и да дају пример коректног понашања према слабијим од себе, што је најпоузданији начин за стицање и одржавање поверења пословних партнера. Однос задруге и задругара према другоме је као однос према самом себи. Основу сваког заједништва чине заједнички интереси ради чијег се остваривања и удружује у задруге, а сав неморал који људе раздваја и једне другима супроставља, почива на себичности њихових индивидуалних интереса. У интересу је сваке задруге да развија добре и трајне односе са својим партнерима, што без доброг пословног морала није могуће.

* Институт за политичке студије, Београд.

** Овај рад је настао у оквиру пројекта бр. 179009, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

Кључне речи: пословни морал, демократски принципи, задругарство, изворни задружни принципи; демократски капацитети

Изворни задружни принципи заснивају се на златном етичком правилу „односи се према другима онако како желиш да се други односе према теби“, које конкретније гласи: „чини другима све што желиш да други чине теби“ и „не чини другима ништа што не желиш да други теби чине“. У поменутих начелима садржане су основне задружне вредности самопомоћи, демократичности, једнакости и солидарности, које у суштини изражавају најдрагоценије људске вредности искрености, отворености, друштвене одговорности и бриге за друге по принципу „сви за једног и један за све“.

Зато се доследним задружним пословањем разрешава традиционално противречје између корисности и моралности, који се краткорочно могу сукобљавати иако се дугорочно условљавају. Применом задружних начела се заправо превазилазе супротности између краткорочних и дугорочних интереса јер се задружно пословање заснива на развојној, а не на кратковидој стратегији од данас до сутра.

У средишту је такве стратегије разрешавање противречности између појединачних и заједничких интереса тако да у задружном раду и пословању нико не губи већ да сви добијају сразмерно томе колико дају. Стога „задругар може бити само онај који у другима не гледа извор богатства већ извор снаге из које се може створити срећа и задовољство свих људи, који не иде за тим да друге осиромашава већ коме је идеал опште благостање.“¹

Задружна начела подразумевају да се у међусобним односима сви држе златног правила „чист рачун – дуга љубав“, које подразумева: да се уважавају свачија права, интереси и потребе, да нико не остварује сопствену корист на туђ рачун, и да свако свакоме надокнади штету коју својим поступцима или пропустима нанесе.

Задругарство не подноси међусобно искоришћавање, обмане, преваре и подвале, који су неспојиви са задружним начелима, и који подривају свако заједништво. Зато користолупцима, лажовима и преварантима није место у задрузи,

1 Види: Драган Марковић, *Задружно управљање*, СНС – ЗСЈ, Београд, 2002, стр. 5-14.

али задругарство треба и васпитно да делује строгим поштовањем и неговањем моралних начела.

То није никаква додатна обавеза већ пословни дух самог задругарства, који је судбоносан за добре пословне резултате. Са становишта дугорочних, не само заједничких већ и појединачних интереса, „...добра етика је у суштини добар посао...“ јер је „...добра пословна пракса пре свега резултат моралних или етичких пословних одлука“.² Некога можете једном преварити, али ћете заувек изгубити поверење, што је за трајне пословне односе и за свако добро пословање погубно.

Људи, међутим, нису анђели, и свако може пасти у искушење да се огреши о морална начела, због чега је неопходна њихова објективизација кроз одговарајуће норме задружног пословања. У многим задругама су нездрави међуљудски и пословни односи због тога што нису конкретно уређена међусобна права, обавезе и одговорности, па уместо владавине права и морала владају волунтаризам и самовоља. Погрешно је веровање да се сваком „папироманијом“ гуши људска слобода јер се постиже управо супротно ако међуљудски односи нису у потребној мери унапред дефинисани.

Опасности од нормативног гушења слободе у задругарству нема уколико се поштују и доследно спроводе демократска начела равноправног договарања, међусобног споразумевања и непосредног одлучивања јер би при том свако рушење слободе других значило и гушење сопствене слободе. Начело демократичности је заправо и највише морално начело, јер налаже да се према другима односимо као према самим себи, или себи равнима, због чега оно суштински представља окосницу и сам темељ задружног заједништва.

Основу стварне равноправности и пословне моралности чини еквивалентна расподела новостворене вредности према стварном доприносу заједничком раду и пословању. Задругарство је неспојиво са уравниловком, која заправо значи међусобно искоришћавање јер се привидна једнакост у расподели постиже неправедном прерасподелом у корист једних а на штету других, што представља стварну неједнакост и претпоставља стварну неједнакост. Социјалистичка расподела према раду могла је у самопрокламованим соција-

2 Слободан Покрајац, *Менаџмент промена и промене менаџмента*, Тору, Београд, 2001, стр. 98.

листичким земљама бити остварена само доследном применом задружних начела, а пошто су она погажена, завладала је уравниловка заснована на неправедним и неоправданим друштвеним неједнакостима јер се само друштвеном принудом могла спроводити и одржавати.

Расподела према стварном доприносу заједничком раду и пословању не искључује личну и колективну солидарност са онима који из објективних разлога заостају, али она је истинска и плодотворна само ако о њој независно од расподеле према доприносу, одлучују сами задругари. Духом истинске солидарности прожета је само еквивалентна расподела према стварном доприносу, као основи истинског заједништва, при којем је свако заинтересован да сви што више доприносе заједничком раду и пословању јер сви више и добијају. Искуство показује да је солидарност запослених већа кад је расподела према радном доприносу потпунија.

Еквивалентном расподелом и стварном равноправношћу подиже се радни и пословни морал сваког задругара и целог задружног колектива, чиме се постижу и већи пословни резултати, јер „...где је етика, ту је и достојанство запослених, висок морал, висока продуктивност, профитабилност и сл.“³ У томе је заправо и главна предност задругарства над осталим облицима привређивања, што подизањем личног и колективног елана мобилише све производне и стваралачке снаге у остваривању заједничких циљева. Недостатак радне и пословне мотивације основни је узрок што многе задруге не показују своје предности јер је управо она највећа потенцијална предност.

Какви су односи међу задругарима, такви у суштини треба да буду и међу задругама, као и свим другим пословним партнерима. У интересу је сваке задруге да развија добре и трајне односе са својим партнерима, што без доброг пословног морала није могуће. Због непоштовања пословних договора и уговора, многе задруге послују само са случајним партнерима, чиме се излажу свим опасностима тржишне стихије, при чему не могу рачунати на пословну стабилност. Ко год ради од данас до сутра, само случајно може постизати добре пословне резултате.

3 Слободан Покрајац, цитирани рад, стр. 100.

У условима тржишне стихије кад већина ради од данас до сутра вребајући своје жртве које ће преварити и лако доћи до плена, тешко је пронаћи поузданог партнера, због чега је неопходна велика опрезност. Са непознатим партнерима мора се обазриво улазити у посао уз темељиту претходну проверу. Не сме се из прве веровати на реч, поготово онима који се хвалишу и много обећавају јер такви су обично највећи преваранти. Сумњиви су и они који олако приступају послу, од прве све прихватају и одмах без размишљања потписују уговоре.

Кад нема пословног морала, пословни уговор није довољна гаранција, поготову кад је државно право на лабавим ногама, судство исполитизирано, неажурно и подмитљиво. Кад се то зна, уговори се лако закључују и још

лакше крше. Зато се стварају пословни кругови од поверења, за које је реч важнија од уговора, и у које се тешко улази а лако испада, јер се и једним јединим изигравањем поверења оно заувек губи.

Пословни преваранти се могу свакако преваспитавати али је пословни бојкот најефикасније средство и да се избегне штета и да се поправно делује. Као промотер пословног морала, задруга би у сопственом и у општем интересу, морала избегавати пословне односе са несолидним и морално сумњивим партнерима, али често се дешава управо супротно да поједине задруге „наседају“ таквим партнерима.

Најчешће нису посредни наивна наседања већ лична корист коју одговорна лица задруге извлаче из сумњивих аранжмана, а „...управљачи задруге не могу бити људи који пљачкају – у виду добити или ма на који други начин – другога“.⁴ Ако интерни односи и пословна одговорност нису уређени на задружним начелима, такве појаве узимају маха и из изузетака прерастају у правило. А колективна штета од пословних малверзација је неизбежна, и то не само кад оне непосредно оштећују задругу, већ и кад јој тренутно користе на штету пословних партнера, јер јој дугорочно нарушавају пословни кредибилитет, што ће јој нанети већу штету од тренутне користи.

4 Михајло Аврамовић, *Земљорадничко задругарство*, Београд, 1912.

Зато се задруга, не само због моралних обзира већ и због сопствених интереса, не сме служити тзв. корисним малверзацијама, које ће је због губљења пословног кредибилитета и загађивања пословне атмосфере неизбежно довести до пропадања. Да би трајала, задруга своје тренутне интересе, и кад никоме не шкоде, мора подређивати дугорочним интересима.

Ако се руководи дугорочним интересима, задруга ће се према интересима пословних партнера односити као према својим сопственим, у ком случају се пословни уговор неће користити као средство принуде већ само као подседник слободно изражене воље. Тада не би долазило ни до тако честе појаве да се уговори крше чим се добије повољнија понуда, што међу пословним партнерима ствара опште неповерење и изазива пословну нестабилност.

О дефициту пословног морала говори и то да се пословним уговорима предвиђају благе, или се не предвиђају никакве санкције, чиме се намерно оставља луфта њиховом кршењу. Кад би потписници уговора били сигурни у себе, никаква претња санкцијама не би им сметала, мада би био довољан и усмени договор када би били сигурни и у пословног партнера.

Ради пословне сигурности, задруга би при закључивању пословних уговора морала инсистирати на што ригорознијим санкцијама, а савесно испуњавати уговорне обавезе као да уговора и нема. То је начин да се обезбеди од евентуалних изигравања и истовремено утиче да се и други савесно понашају. Проблем је само што потенцијални партнери неће увек прихватати ригорозне санкције али то је заправо прилика за проверу њихове поузданости.

Непрецизне уговоре најчешће закључују и крше монополисти, који су у позицији да својим партнерима намећу и неповољне услове. Као демократске организације, задругама је својствено да се одлучно боре против сваког монополизма, пре свега неприхватањем неравноправне позиције, те избегавањем и одбијањем неповољних пословних аранжмана. Оне треба да дају и пример коректног, немонополског понашања према слабијим од себе, што је најпоузданији начин за стицање и одржавање поверења пословних партнера.

То посебно важи за односе према купцима и корисницима услуга са којима се не закључују пословни уговори. Нарочито је значајно да се води рачуна о правовремености, квалитету и ценама производа и услуга. Ако стицајем околности нема тржишне конкуренције, задруга је објективно у монополској позицији, коју никако не сме злоупотребљавати, чиме би компромитовала цело задругарство.

Правовременост је изузетно значајна кад је задруга једини или један од ретких снабдевача, што се не сме злоупотребљавати манипулисањем квалитетом, ценама или било на који начин. Да би задруга стекла и сачувала свој углед, потрошачима и корисницима услуга треба на време обезбедити све што им је неопходно, без обзира да ли су или нису чланови задруге.

Из истог разлога мора се строго водити рачуна и о квалитету производа и услуга, који треба да је на највишем могућем нивоу. Посебно је значајно да задруга потрошаче снабдева здравом и квалитетном храном, водећи рачуна о заштити и унапређењу њиховог здравља, и нудећи им ради тога одговарајуће производе и услуге, без обзира да ли их сами траже. А за обезбеђење примерног квалитета услуга нарочито су значајни: пружање потребне гаранције, тачна мера, прикладно паковање брза услуга и још бржа интервенција по рекламацијама, предусретљивост, љубазност и културно опхођење према муштерији.

Најнеморалније је ипак безобзирно манипулисање ценама ради извлачења незаслужене материјалне користи на туђ рачун, за што се понајвише користе монополске позиције. Мада би се против тога морале борити, задруге су преко депресираних откупних цена производа често и систематски радиле на израбљивању нарочито пољопривредних произвођача у корист државних фондова. Оне се неретко профитабилнички понашају не хајући много за правду и праведност задружних начела да би по сваку цену извукле што већу добит.

Да би се пословало по задружним начелима, мора се разлучити прихватљива лојална од неприхватљиве нелојалне конкуренције. Задруге не треба никога да искоришћавају ни да се препуштају искоришћавању, ни да злоупотребљавају ни да подносе жртве злоупотребе изузетних погодности.

Оне се, ради тога, морају борити за равноправне услове привређивања, елиминисањем сваког монопола као извора незаслуженог екстрапрофита.

Задружним начелима одговара само еквивалентна размена рада, кроз коју свако добија сразмерно томе колико даје. То не искључује већ, напротив, подразумева солидарност са свима који раде и послују под објективно неповољним условима, што се мора уважавати при закључивању пословних уговора, као и при њиховој реализацији, уколико искрсну непредвиђене отежавајуће околности.

Еквивалентна размена рада, међутим, искључује признавање свих субјективних слабости и пропуста: нерада, нерационалности, неодговорности и других, чиме би се грубо нарушавала задружна начела јер би се тиме омогућавало међусобно искоришћавање и стицање незаслужене добити на туђ рачун. Зато у задружном пословању и промету треба уважавати само економске цене које се заснивају на друштвено оправданим, односно просечним, а не индивидуалним трошковима.

Подразумева се да се у трошкове пословања укључују обавезе према држави, који се могу третирати као трошкови општих и за све једнаких услова привређивања. Толерисање сиве економије доводи, међутим, привредне субјекте у изузетно неравноправан положај, што задруге уколико се придржавају задружних начела, највише погађа. И то је један од узрока што је задругарство у Србији под доминацијом сиве економије запало у дубоку кризу, коју без успостављања равноправних услова привређивања не може пребродити.

Морална провалија између задругарства и сиве економије много је дубља од нелојалне конкуренције јер нелегално пословање нагриза цело ткиво доброг пословног морала. Са изигравањем државе, илегалци изигравају и пословне партнере уносећи општи неморал у пословне односе по девизи „ко ће кога“, јер се ван очију јавности све ради „на црно“, без могућности и правног и моралног санкционисања.

То је са задругарством суштински неспојиво јер је однос задруге и задругара према другоме, у крајњој линији, однос према самом себи. Ако је суштина задругарства у заједништву, све што је на линији разбијања заједништва противно је задругарству. Основу сваког заједништва чине за-

једнички интереси ради чијег се остваривања и удружује у задруге, а сав неморал који људе раздваја и једне другима супротставља, почива на себичности њихових индивидуалних интереса.

Због тога је сива економија „прљаво“ калкулисање краткорочног преживљавања од данас до сутра, које нема дугорочну перспективу. Изигравањем се све више сужава круг пословних партнера док се на крају потпуно не изгуби поверење, без којег нема никаквог пословања. Стога је уместо упуштања задруга у пословне махинације и сиву економију, разумнији обрнути процес превођења сиве економије у легално задружно пословање.

Одбацивањем сваког облика искоришћавања, изворна задружна начела искључују експлоатацију и присвајање туђег рада, упућујући на то да се свако богати искључиво сопственим радом. Тиме се приватна својина као производ сопственог рада не укида него се претвара у опште приватно власништво, које је истовремено и индивидуално и заједничко. Укида се само приватно власништво које се стиче присвајањем туђег.

Задружна имовина је заједничко власништво свих задругара и истовремено индивидуално власништво сваког задругара сразмерно његовом уделу у тој имовини. Пошто су задружни удели резултат индивидуалног доприноса задругара, они су основа њихове друштвене једнакости, која се састоји у томе да свако добија и ужива толико колико својим радом завређује. То је друштвено-економска, али није на уравниловци заснована материјална и социјална једнакост, која се не може остваривати без присвајања туђег. Праведно, економски оправдано изједначавање постиже се само уједначавањем стварног доприноса стварању економске вредности, које са смањивањем експлоатације и све већим ослобађањем рада постаје све изгледније.

Што се изворна задружна начела, на којима је заснован пословни морал у задругарству, шире примењују, друштвено-економске једнакости се шире на целу друштвену репродукцију. Развијањем акционарства, оне све више продиру и у репродукцију капитала, чији се принос расподељује сразмерно величини улагања. Остаје још да се такав начин расподеле примени и на допринос живим радом, што се практично све

више и дешава, па да се капиталистички начин репродукције изнутра у целини трансформише у задружни.

То је историјски пут остваривања већ буржоаском револуцијом прокламоване исконске идеје друштвене једнакости, које је судбоносно везано и за остваривање друге револуционарне идеје о друштвеној слободи. Укидање експлоатације је најважнији услов ослобађања свих експлоатисаних, а спречавање међусобног искоришћавања општи услов слободe свих и свакога.

Dragan Z. Markovic

*BUSINESS ETHICS WITHIN THE SYSTEM
OF COOPERATIVE SOCIETY IN THE
FUNCTION OF THE DEMOCRATIZATION
SOCIETY MODEL*

Summary

The main goal of this work is to point to the system of cooperative society as a promoter of the business ethics based on cooperative principles. Authentic cooperative principles suggest that everyone's rights, interests and needs are taken into consideration, that nobody takes advantage at somebody else's expense, and that the damage inflicted upon somebody else by one's misconduct and out of negligence is to be compensated. Being a democratic organization in its origin, a cooperative is bound to stand up firmly against any kind of monopoly and therefore represents the prime example of correct conduct towards the weaker. This is at the same time considered to be the most reliable way of acquiring and maintaining business partners. The relation between a cooperative and a member of cooperative towards somebody else merely equals one's personal relation towards oneself. The basis of every collectivity consists primarily of mutual interests. Due to their realization, people join into the cooperatives, while all the immorality which drifts people apart and leads to their confrontation stems from the selfishness of their individual interests. It is in each cooperative's best interests to develop both

quality and lasting relationships with its partners, which is virtually impossible in the absence of business ethics.

Key words: business ethics, democratic principles, system of cooperative societies, authentic cooperative principles, democratic capacities

Литература

- Вучковић, Ж., Бизнис и морал: основе пословне политике, Секом books, Нови Сад, 2006.
- De George, R.T., Пословна етика, „Филип Вишњић“, Београд, 2003.
- Марковић, Д., Село на маргинама политике, Институт за политичке студије, Београд, 2009.
- Марковић, Д., Задружно управљање, СНС-ЗСЈ, Београд, 2002.
- Покрајац, С., Менаџмент промена и промена менаџмента, Тору, Београд, 2001.
- Суботић, Д., Пословна етика и вештине комуницирања, Институт за политичке студије, Београд, 2007.

Resume

Basic cooperative values of self-help, democracy, equality and solidarity, which essentially express the most valuable human values of honesty, openness, social responsibility and care for others in the form „all for one and one for all“ are contained in authentic cooperative principles. The appliance of cooperative principles actually reconciles the contrasts between the short-term and long-term interests, because the cooperative business is based on developed instead of the short-sited strategy.

Resolution of contradictions between the individual and common interests is at the heart of such a strategy, so that noone looses in the cooperative work and business, but all gain in proportion of how much they give. Cooperative principles suggest that everyone's rights, interests and needs are taken into consideration, that nobody takes advantage at somebody else's expense, and that the damage inflicted upon somebody else by one's misconduct and out of negligence is to be compensated.

Cooperative can not stand mutual exploitation, deception, fraud and deceit, which are incompatible with cooperative principles, and undermine any fellowship. The principle of democracy is actually the highest ethic principle, because it induces us to treat others as ourselves or equal to ourselves, because it basically represent the foundation of cooperative fellowship.

When the authentic cooperative principles, which are the basis of the business ethics in cooperative, are being applied, the social-economic equality is being spread onto the entire social reproduction. The development of shareholding contribute to the spreading of the principles into the reproduction of capital, by which the income is being distributed in proportion to the amount of investment. It is the historical path of achievement of the authentic idea of social equality, proclaimed during the bourgeois revolution, which is inextricably related to the achievement of another revolutionary idea of the social freedom.

Овај рад је примљен 28. јула 2012. године а прихваћен за штампу на састанку Редакције 24. августа 2012. године.